

УДК: 808.1:82.0

Сатыбеков М.Э.,
Ж.Баласагын атындагы КУУнун ага окутуучусу
ААЛЫ ТОКОМБАЕВ – ЗАМАН КҮҮСҮНДӨГҮ ИНСАН
(акындын коомдук ишмердүүлүгү)

Сатыбеков М.Э.,
Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына
ААЛЫ ТОКОМБАЕВ – ЛИЧНОСТЬ В РИТМЕ ЭПОХИ
(общественная деятельность поэта)

Satybekov M.E.,
J.Balasagyn Kyrgyz National University
AALY TOKOMBAEV – A FIGURE IN THE RHYTHM OF THE EPOCH
(the poets public activity)

Аннотация: Макалада акын, жазуучу жана драматург А.Токомбеовдин Кыргызстан жазуучулар союзун уюштуруудагы коомдук-уюштуруучулук ишмердүүлүгү, элдик озеки чыгармачылык, анын ичинде, айрыкча, “Манас” эпосун жарыкка чыгаруу маселесиндеги аракеттери, улуттун улуу акыны жана котормочусу А.Осмоновдун адабий чөйрөгө аралашуусуна кошкон салымы жөнүндө адабий материалдарынын негизинде иликтенет. Коомдук ишмер катары А.Токомбаев ошол кездеги жаш акын, жазуучуларга кеңешин берип гана чектелбей, алардын чыгармаларынын жарыкка чыгышына чоң көмөк көрсөткөн. Адабият таануу илиминде А.Осмоновдун адабий майданга кандайча келгендиги тууралуу көп эле изилденгендей көрүнгөнү менен али айтылбай, көмүскөдө калган айрым бир фактылар бар. Тилекке каршы, жаңыдан гана калем кармап, көркөм чыгарма жаратууга аракет кылып жүргөн жаш талапкерге дамаамат сүрөөнчү, демөөрчү күч болуп, туура багыт көрсөтүп берген жазуучу устаттардын Алыкулдун тагдырындагы ролу тууралуу али жетишерлик айтылбай келет.

Түйүндүү сөздөр: *пропагандист, агитатор, пролетарчыл, авансцена, активдүү патриоттор, буржуазиячыл-улутчул, контрреволюциячыл.*

Аннотация. В данной статье исследуется организаторская деятельность поэта, писателя и драматурга А. Токомбаева в процессе создания Союза писателей Кыргызстана, а также вопросы издания произведений устного народного творчества, особенно эпоса «Манас». Кроме того, рассматривается вклад А. Токомбаева в приобщение А. Осмонова к литературной среде. Как общественный деятель, А. Токомбаев не только

консультировал молодых поэтов и писателей своего времени, но и вносил значительный вклад в публикацию их произведений. Несмотря на то что в литературоведении достаточно подробно исследован вопрос о вхождении А. Осмонова в литературную среду, до сих пор остаются малоизученные и скрытые факты. В частности, недостаточно освещена роль литературных наставников в судьбе А. Осмонова. Между тем именно они были источником поддержки, духовной опорой и наставниками молодого поэта, который только начинал свой творческий путь и делал первые шаги в создании стихотворений и поэм.

Ключевые слова: *пропагандист, агитатор, пролетарий, авангардист, активные патриоты, буржуазно-националист, контрреволюционер..*

Abstract: The article examines the poet's activities in organizing the Writers' Union, the issue of publishing the epic "Manas," and A. Tokombaev's contribution to introducing A. Osmonov into the literary environment. As a public figure, A. Tokombaev not only advised young poets and writers of the time but also made a significant contribution to the publication of their works. Although literary scholarship seems to have extensively explored A. Osmonov's entry into the literary community, some facts remain unmentioned and remain hidden. Unfortunately, not enough has been said about the role of literary mentors in A. Osmonov's life, who served as a source of support, a patronizing force, and a mentor to the young poet, who was just beginning to take up pen and attempt to write poetry and verse.

Keywords: *propagandist, agitator, proletarian, avant-garde, active patriot, bourgeois nationalist, counter-revolutionary.*

Акын, жазуучу жана драматург Аалы Токомбаев баштаган акын-жазуучулар: К.Тыныстанов, С.Карачев, Ж.Бөкөнбаев, М.Элебаев, К.Баялинов, К.Маликов жана башкалардын өмүрү, чыгармачылык жолу эң татаал, эң катаал шартка туура келди. Башкача

айтканда, бүгүн биз жашап жаткан мамлекеттин жерпайын түптөө милдети ошол муундагылардын моюнуна жүктөлдү. Андыктан алардын ар бири бир эле убакта жумушчу да, дыйкан да, жоокер, агартуучу да, акын-жазуучу да, саясатчы да болуп эң оор, өтө жоопкерчиликтүү миссияны өтөөгө мажбур болушту. Анткени замандын талабы, мезгилдин чакырыгы ошондой эле.

Аалы Токомбаевдин коомдук ишмердүүлүгү 1924-1927-жылдары САКУда окуп жүргөн студенттик кезинен эле башталат. Ал убакта саясий агартуу жана маданий курулуштагы айрым муктаждыктар карандай ыр жазуу муктаждыктарынан алда канча күчтүү эле.

Жаңы доордун түпкү максаттарынан жана учурдагы милдеттеринен аздыр-көптүр кабардар болгон соң, жан дилинен революциялык духту белгилүү өлчөмдө сиңирген соң алар өздөрүн кыргыз эмгекчилеринин алдыңкы өкүлдөрү деп билишип, совет бийлигинин жалындуу жоокерлери, пропагандисттери жана агитаторлору катары чыгышкан. Аалы Токомбаев студенттик курагында жаңы бийликтин агитатору катары кыргыз жерин көп кыдырган. Окуусун аяктагандан кийин Аалы Токомбаев маданият жана билим алуу тармагындагы алдыңкы кызматкерлердин катарына кошулат. Алгач ал элдик билим берүүнүн Кант бөлүмүндө башчы болуп иштеп, кийинчерээк 1929-жылга чейин республикалык “Кызыл Кыргызстан” газетасынын жооптуу редактору болуп иштеген.

30-жылдардын ичинде А.Токомбаевдин калемгерлик кадыр-баркы айрыкча өсүп, чыгармачылыгы пролетарчыл деп табылып, адабий чөйрөдөгү позициясы артып, жаш акын-жазуучулар үчүн бийик жана айныбас өрнөк сымал бөлүнүп калган. Экинчи жагынан, Аалы совет доорундагы жаш жазма адабияттын улуу муундарынын алгачкы негиздөөчүлөрүнүн бири катары коомдук саясий-идеялык жана маданий-адабий күрөштөрдүн чок ортосунда жүргөн, кыйлалаган ар кандай күрөштөрдүн жеңүүчүсү, жаңы турмуштун берилген калемгери катары таанылган. Мына ушундай ички-тышкы себептерден улам А.Токомбаев коомдук-саясий, маданий жана адабий авансценага башкаларга караганда эрте чыккан. 1927-жылы 5-ноябрда “Кызыл учкун” адабий ийрими дүйнөгө келди. Ага кыргыз агартуу институтунда жана басма сөз мекемелеринде иштеген адабият талапкерлери негиз салды. А.Токомбаев мына ушул ийримдин жетекчиси катары шайланып, көп иш жасаган. “Кызыл учкун” кыргыз жазуучуларынын эң биринчи уюмдашкан бирикмеси болуп, жаш калемгерлердин кесиптик аң-сезиминин ойгонушуна, кадыресе адабий чөйрөнүн калыптанышына, жаңыдан көз жарган адабиятыбыздын телчигип кетишине белгилүү даражада таасир тийгизди” [1, 43-44-бб.].

“Кызыл учкундун” ошол кездеги активдүү мүчөлөрү М.Элебаев, К.Баялинов, К.Жантөшев, Ж.Бөкөнбаев, Ж.Турусбеков, К.Маликов, У.Абдукаимов, А.Осмонов, Т.Сыдыкбеков, Р.Шүкүрбеков ж.б. 20-жылдардын аягында уюшулган КырАППтын (Кыргыз пролетар жазуучуларынын ассоциациясынын) жана 30-жылдарда уюшулган Кыргызстан жазуучулар союзунун негизин түзүштү.

Адабияттын турмуш менен байланышы жана аткара турган алдындагы милдеттери башкаруунун жаңы формасын талап кылары айкын. Бирин-серин уюшулган “Кызыл учкун” баштаган кружоктор (алардын саны республикада 23кө жеткен) бири-бири менен тыгыз байланышта болбой, адабий кыймыл чачкын, системасыз жүрүп жаткан. Ошондон улам, 1930-жылы, РАППтын системасына карап КырАПП түзүлөт. Ал адабият ишмерлеринин башын бириктирүүдө белгилүү салым кошконуна карабастан, республикадагы чыгармачыл күчтөрдү өз бооруна толук тартып, саясий-идеялык жактан уюштурууда сейрек мамиле жасай албады. 1932-жылдын 23-апрелинде ВКП (б) БК адабий көркөм уюмдарды кайра куруу жөнүндө токтом кабыл алып, ага ылайык ВКП(б)нын кыргыз обкому ушул эле жылдын июнунда Кыргыз пролетардык жазуучулардын ассоциациясын (Кыр АПП) кайра уюштуруу жөнүндө чечим чыгарды да, ушуга удаа кыргыз жазуучуларынын биринчи конференциясы чакырылды.

Ошентип, Кыргызстанда Жазуучулар союзу уюшулат. Анын I съезди 1934-жылдын 25-26-апрелинде өтүп, анда союздун башкармалыгына А.Токомбаев шайланат. Баса ал буга чейин центриздаттын кыргыз секторунун редактору, Кыргызмамбастын редактору болуп иштеп турган. Ал эми 1931-жылы уюшулган “Чабуул” журналын негиздеп, анын башкы редактору болуп иш алпарган. 1933-жылы республикада Аалы Токомбаевдин чыгармачылыгынын жана коомдук ишмердүүлүгүнүн 10 жылдык юбилейинин күндөрү кеңири майрамдалган эле. Бул жөнүндө “Правда” газетасы минтип жазган: “Жазуучунун Кыргызстанда бүткүл эл майрамдаган 10 жылдык юбилейи – анын чыгармаларынын Советтик Кыргызстандын эмгекчилер массасына жана анын чегинен тышкары жакка да кеңири тарагандыгын көрсөттү” [2, 4-б.].

1935-жылы ВКП(б)нын Кыргыз обкомунун бюросунун чечими менен он жети адамдан турган “Манас” эпосун чыгаруу үчүн редакциялык коллегия бекитилген. Анын жамаатына Исакеев, Токомбаев, Юдахин, Жумабаев, Рахматуллин жана башкалар кирген. Тилекке каршы, булардын максаты орундалган эмес. Анткени сталиндик репрессия башталып, ушул адамдардын көпчүлүгү камалып кетишкен. Алар камакта отурушканда НКВДнын шумпайлары мурдунан жетелеп жүргөн “активдүү патриоттордун” койнунда катылган котур таштары дайыма даяр болуп, кимди ур десе, ошону жабылып “таш бараңга” алуу өзүнчө адат болуп калган. Ошол пасквильянттардын бири Кубанычбек Маликов “Манас” деген макаласында эпостун бүт оорчулугун тартып, жан аябай эмгектенген алгачкы редколлегиясын: Белотский, Аммосов, Исакеев, Токомбаев, Жумабаев элдин көзүнө куру кыйкырган болуп, иш жүзүндө “Манасты” чыгарууда зыянкечтиктен башка эчтеке кылышкан эмес деп элдин баарын “Көк союл менен көк эшекти жонго чапкандай” [3, 2-б.] кылган.

Ошентип, репрессиянын кандуу капшабы көрүнүктүү коомдук ишмер Аалы Токомбаевди да кайсалап кеткен. Ага ириде “Правда” гезитинин 1937-жылдын 4-августундагы “Коммунисттердин кабары менен эсептешпейт” жана 31-августтагы “Буржуазиячыл-улутчулдар” деп аталган макалалар, андан көп өтпөй кабыл алынган Кыргызстан КП БКнын бюросунун чечими негиз болуп берген. Мына ушул токтомдун жетинчи пункту “Активдүү улутчулдар катары колдоо болгон материалдарга байланыштуу Жумабаев менен Аалы Токомбаев Москвадан чакыртылсын жана алардын партиялуулугу жөнүндө маселе каралсын” деген бүтүм чыгарган. Бул чечим белгилүү акынды түрмөгө отургузганга мажбурлаган.

Коомдук-саясий турмуштан мына ушундай окуя А.Токомбаевге, анын чыгармачылыгына “жаңыча, большевиктик” “сынчыл көз караш” менен кароого, аны башкача “жетик өңүттөн баалоого” себепчи болду. Бул багытта алгач жол салган авторлордун бири катары Т.Үмөталиев басма сөз бетине “Жазуучулар союзундагы чириктер” (Ленинчил жаш, 1937, 21-сент.) аттуу макаласын дароо жарыялаган. Андан көп өтпөй Ж.Бөкөнбаевдин “Адабияттагы улутчулдукту аягына чейин талкалоо керек” (Ленинчил жаш, 1937, 23-сент.), М.Элебаевдин “Дагы адабияттагы чириктер жөнүндө” (Ленинчил жаш, 1937, 6-окт.) аттуу макалалары жарыяланган. Мына ушул материалдардын дээрлик бардыгында ошол таптагы чыгармачыл кыргыз интеллигент алдыңкыларынын дээрлик бардыгы контрреволюциячыл-улутчул, троцисттер катарында саясий айып алган. Т.Үмөталиев мындай деп жазат: “Контрреволюциячыл-улутчулдар Аалыны өздөрүнүн таасири астында жыгышып, менменсинүүчүлүк, кенебестик оорулары менен ууландырышкан. Токомбаев жалгыз гана Тойчинов менен эмес, кийинки кездерде бир канча буржуазиячыл-улутчулдар менен байланышып, аларды Жазуучулар союзунун тегерегине топтой баштаган. Кыргыз элинин душманы Токчоро Жолдошев Жазуучулар союзунун башкармасынын мүчөсү болуп келген. Партиядан чыгарылган улутчул Көкөнов Жазуучулар союзунан жардам алып, ар күн сөөк андыган итче Токомбаевдин кабинетинин эшигинен кетпейт. Сокулуктан чыккан манап, совет өкмөтүн көргүсү келбеген душман

Бөрү Кененсарин да Токомбаев менен байланышы жаман эмес, ал экөө бирге беш бармак жеп, тамашалашып жүрүшөт”. Байкалып тургандай, А.Токомбаевге жалаа жабуу, анын улутчулдук бет пардасын ачуу үчүн айрым кургак конкреттүү, аталбаган жана тандалбаган деталдар кызмат кылат. Эмоционалдуулук, субъективдүү көз караштар анын чыгармачылык өнөрканасын аныктоочу башкы критерий сымалында роль ойнойт. Эмнеси болсо да каргашалуу мезгилдин эпкини А.Токомбаевдин жеке тагдырына, чыгармачылык жолуна кыйла из калтырып кеткенин ачык айта жүрүшүбүз керек.

НКВДнын түрмөсүндө туура эки жыл кыйналгандан кийин А.Токомбаев акталып чыгып, кайрадан коомдук турмушка активдүү аралаша баштады. Ал Жазуучулар союзунун төрагасынын креслосуна кайрадан отурган, “Манас” эпосун жарыкка чыгаруу боюнча түзүлгөн экинчи редколлегияга мүчө болуп кирген. Бирок эпостун бактысына каршы Улуу ата мекендик согуш башталып калып, эпос экинчи ирет жарык көргөн эмес. Согуштун биринчи күндөрү эле Аалы Токомбаев өз эрки менен фронтко жөнөтүүнү сурап арыз жазган. Бирок анын көрүнүктүү коомдук ишмердүүлүгүн бийик санашып, өкмөт башчылары аскерге жиберүүдөн баш тартышкан. Ошентип, Аалы Токомбаевге уруш мезгилинин эң оор жылдарында кыргыз адабиятынын ишин токтотпой, жандандырып, өнүктүрүп туруу милдети жүктөлгөн.

1949-жылы Аалы Токомбаев Жазуучулар союзунун төрагалыгынан өз арызы менен бошонуп, “Советтик Кыргызстан” гезитинин редактору болуп дайындалат. Ошондой эле СССР Илимдер академиясынын кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институтунун директору болуп иштейт.

1958-1960-жылдары “Манас” эпосунун бириктирилген варианты жарыкка чыккан. Эпостун бул басылышына Аалы редколлегиялык мүчөсү жана эпостун экинчи бөлүмүнүн түзүүчүсү катары катышкан.

Коомдук ишмер катары Аалы Токомбаев жаш жазуучулардан материалдык-социалдык жардам, кеп кеңештерин аяган эмес.

Кыргыз адабият таануу илиминде А.Осмоновдун адабий майданга кандайча келгендиги тууралуу көп эле изилденгендей көрүнгөнү менен али айтылбай, көмүскөдө калган арбын эле деталдар бар экен. Атап айтканда, жаңыдан гана калем кармап, көркөм чыгарма жаратууга аракет кылып жүргөн жаш талапкерге дамаамат сүрөөнчү, демөөрчү күч болуп, туура багыт көрсөтүп берген жазуучу устаттардын Алыкулдун тагдырындагы ролу тууралуу али жетишерлик айтылбай келгендиги өкүнүчтүү.

Алыкулдун шыгы ойгонуп, адабий чөйрөгө аралаша башташы 30-жылдардын башында Фрунзеде окуп жүргөн кезине туш келгендиги белгилүү. Педтехникумдагы курдаштарына көргөзбөй жазып, түйшөлүп жүргөн кезинде ага ошол кездеги элге таанымал болуп калган А.Токомбаев менен жакындан таанышуу чоң ийгилик болуп берген көрүнөт. Бул тууралуу акын кийинчерээк 1947-жылы жазылган “Менин автобиографиямда” кең-кесири эскерет: “Эң биринчи эле Жусуп Турусбеков менен жакын болдум. Бир күнү ошол акынга ыр алып барып берсем окуду да «Сенин ырларың дурус экен, мен Аалы Токомбаевге айтайын жана эмки жекшембиде окуучуларды чогултуп тур, мен барып жыйналыш өткөрөм» дей салды. Көп узабай Аалы Токомбаев менен жолугуштум, ал кишиден да мактоо угуп аябай кубандым.

1932-жылы ооруп айылга кеттим, кайра кайтканда ошол кездеги Жазуучулар союзунун төрагасы А.Токомбаев мага жакшы жардам кылып, “Чабуул” журналына орноштурду. Бул мезгил менин болочогумдун чечкиндүү жылы болду. Себеби эгер журналга орношпой калсам айылга кетмекмин...” [4, 5-6.].

Ошентип, илээшип алган оорусу окууга кедерги келтире баштаганда, 1932-жылы Педтехникумду таштап айылга кетсемби деп арсар ойдо, ара жолдо турганда Токомбаевдин жакшы жардамы болочок акындын келечеги үчүн чечүүчү роль ойногондугун Алыкулдун бул абзацка өзгөчө басым кое белгилеп, үч чекит койгонунан эле байкаса болот. Баса,

Осмоновдун биографиясындагы ушул чечүүчү мезгил тууралуу А.Токомбаевдин да кийинчерээк эскерип жазганы жарык көргөн: “Алыкулду мен биринчи көргөндө мага эң эле оор таасир калтырганын эч убакта унута албаймын. Өңү сертирээк, өтө жупуну кийинген окуучу менин көзүмө бечелди элестете койду. Бастек бойлуу, курсактуу, эң эле арык, мойну ичке, манжалары башка кишилердикиндөй шадылуу сезилди. Ал өзүнүн оорукчандыгын, сабакка жетише албай калгандыгын айтты: “Караша турган бир тууганым жок, Каракоодо жек-жаат эжелерим бар экен, ошого барайын дедим эле, анан муну силерге көрсөтөйүн дедим”, – дегени эсимде. Мен анын ыры жөнүндө эмне айтканым азыр эсимде жок. Мен анын саламаттыгы жөнүндө, кантип жашоо жөнүндө ойлондум. Анан көңүлүн көтөрүш үчүн өзүмдүн баянымды айтып, эң мурда өзүңө-өзүң ишен, турмуштун көзүн таппасаң, белгилүү багыт албасаң, ачуу-таттууну татпасаң максатыңа жетпейсиң деп, жаңы эле жазып бүткөн ырымдын маанисин кайталап кеңеш берген болдум. Бир ай чамасында Алыкул кайра келди, кебетеси баягыдан төмөн болбосо, жогору эмес. Беттеринин оттору сыйрылып, көздөрү ого бетер муңайыңкы. “Мага караша турган жакындарым жок экен, жүдөп кеттим” деди. Мени менен эсептешкен кеңешчилери Калинин Рахматуллин, Мухамбет Дөгдүров, Өмүркул Жакишев боло турган. Алар менен макулдашып, жок жерден кызмат таап, Алыкулду “Чабуулга” орноштурдук. Алыкул ошол күндөн тартып сүйгүнчүктүү жаштардын бири болуп, адабий майданга келди” [4, 9-б.].

Мына ушундай мисалдарды жеке эле А. Осмоновдун тагдырынан эмес, кыргыздын башка жоон топ акын-жазуучуларынын адабий өмүрүнөн ондоп тапсак болот. Акындын деги эле кыргыз искусство чеберлери, замандаштары, акын, жазуучулар, эпос, кыргыз тили жөнүндө ой-пикирлерин тууралуу “Адабий мурастар тууралуу А.Токомбаевдин көз караштары” [5], “Аалы Токомбаев жана кыргыз тили” [6], Аалы Токомбаев - критик и кыргызская литературная критика [7].

Кыргыз адабиятынын жана искусствосунун өнүгүшүнө кошкон зор салымы үчүн Аалы Токомбаев көп жолу өкмөттүк сыйлыктарга ээ болгон. Маселен, 1946-жылы 1-мартта Ленин ордени менен сыйланган. Ал эми 1965-жылдын 14-апрелинде кыргыз элинин мамлекеттик, чарбалык, маданий курулушуна зор салым кошкондугу үчүн Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланат.

1974-жылы совет адабиятынын өнүгүшүнө жана коомдук ишмердүүлүгүнө байланыштуу жазуучуга Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наам ыйгарылат.

Аалы Токомбаев 1955-жылы Кыргыз илимдер академиясынын академиги болуп калат. Ошондой эле Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин депутаты болуп шайланат, бир нече жолу СССР жазуучулар союзунун башкармалыгынын составында мүчө болуп, Лениндик премияларды ыйгаруу комитетинин иштерине катышкан.

Аалы Токомбаевдин туулган күнүнүн 50, 60, 70, 80, 90, 100 жылдыктары республиканын бардык коомчулугу тарабынан кеңири жана салтанаттуу белгиленген.

Адабияттар:

1. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Фрунзе, 1987, 1-том. – 43-44-б.
2. Правда газетасы. – 1935, 14-октябрь.
3. Маликов К. Манас. Кыргыз эпосу/ К. Маликов. – Кызыл Кыргызстан, 1937, 31-декабрь.
4. Токомбаев А. Эстеликтен. Китепте: Алыкулга гүлдесте. / А. Токомбаев. – Фрунзе, 1975, 10-б.
5. Сатыбеков М. Адабий мурастар тууралуу А.Токомбаевдин көз караштары / М. Сатыбеков // Эл агартуу. – Б., 2019. – №7-8. – С. 32-34
6. Кийизбаева Ч. Аалы Токомбаев жана кыргыз тили / Ч. Кийизбаева // Эл агартуу. – Б., 2021. – №9-10. – С. 48-52
7. Кийизбаева Ч. Аалы Токомбаев - критик и кыргызская литературная критика / Ч. Кийизбаева // Эл агартуу. – Б., 2018. № 11-12. С. 50-53.